

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

СЄВЕРОВА Єлена Станіславівна

УДК 347.191.4(477)

**ПРЕДСТАВНИЦТВО ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ
ПРАВОМ ТА ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ У СУЧАСНОМУ
ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес,
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Одеса – 2004

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Одеська національна юридична академія,
завідуючий кафедрою цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідуючий кафедрою цивільно-правових дисциплін,
м. Київ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін Одеського
національного університету імені І.І. Мечникова
ЗІЛКОВСЬКА Людмила Михайлівна,
начальник міської служби у справах неповнолітніх
Одеської міської ради, м. Одеса

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса
Шевченка Міністерства освіти і науки України,
кафедра
цивільного права

Захист відбудеться "13" лютого 2004 р. о 10 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д. 41.086.03 Одеської національної юридичної
академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, кімн.312.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "___" січня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Представництво має тривалу історію. Ще у Стародавньому Римі набули поширення випадки вчинення дій одними особами з метою дати можливість брати участь у цивільному обігу іншим особам, які внаслідок неповної правоздатності, віку, стану здоров'я тощо не могли самостійно набувати прав та обов'язків і реалізувати їх.

Підставами такої діяльності, що з часом набула найменування представництва, могли бути родинні зв'язки, приписи закону, розпорядження відповідних державних органів тощо. У цьому разі йшлося про представництво не добровільне, а обов'язкове, таке, що виникає незалежно від волі та бажання сторін.

У Стародавньому Римі доби пізньої Республіки і Принципату формується вже й вільне (добровільне) представництво, яке здійснюється на підставі договору сторін, а також ще один правовий інститут, що має своєю сутністю захист інтересів іншої особи шляхом укладення угод в її інтересах та здійснення різноманітних дій - діяльність без доручення (*negotiorum gestio*).

Сформувавшись у головних рисах ще у стародавні часи представництво, у свою чергу, дало життя різним правовим інститутам. З розвитком суспільства сфера застосування представництва охопила широке коло як майнових, так і немайнових відносин.

Значення цього інституту в суспільному житті зумовлено тим, що представництво дає можливість оптимізації та активізації придбання та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, а для недієздатних громадян є основним засобом їх участі в правовідносинах. За допомогою представництва можливі придбання й реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних, а також інших за галузевою належністю суб'єктивних прав і обов'язків. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реального здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами права. Разом з тим особа представника не має закривати собою того, кого представляє, обмежувати його розсуд та права. З'ясування співвідношення між цими суперечливими цілями становить значний науковий інтерес. Зазначені обставини зумовлюють актуальність теми, яка в умовах проголошеного в нашій державі повернення до загальнолюдських гуманістичних цінностей набуває особливого звучання.

Разом з тим проблема представництва має не лише

теоретичний інтерес, але і практичне значення, оскільки процес оновлення цивільного законодавства, який відбувається в Україні, поставив на порядок денний питання про зміну в підходах до регулювання відповідних суспільних відносин, у тому числі тих, що опосередковують відносини представництва. Останні в умовах розширення кількості учасників цивільного обігу, посилення їхньої автономії є ефективним засобом здійснення прав та реалізації обов'язків учасниками економічного обігу.

Крім того, представництво часто є необхідною умовою реалізації правосуб'єктності юридичної особи. І хоч існує думка, що інтереси останньої зазвичай представляє її орган, але правова природа таких відносин залишається не до кінця з'ясованою. До того ж, у будь-якому разі без інституту представництва тут обійтись практично неможливо.

Сказане зумовлює доцільність звернення до досвіду приватного римського права, оскільки саме там були визначені основні засади представництва. Сформувавшись у головних рисах ще у стародавні часи, представництво, у свою чергу, дало життя низці правових інститутів цивільного права, що опосередковують значну кількість майнових та немайнових відносин.

У сучасних умовах представництво дає можливість оптимізації та активізації придбання та реалізації цивільних прав і обов'язків (у тому числі в галузі підприємництва), а для недієдатних та обмежено дієдатних громадян, а також для юридичних осіб є основним засобом їх участі в цивільному обігу. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реальності здійснення цивільних прав і виконання обов'язків суб'єктами права і в умовах розширення кількості учасників економічних відносин, посилення їхньої автономії виступає як ефективний засіб здійснення розвитку та поживлення цивільного обігу.

З іншого боку, посилення уваги до питань захисту прав людини загострює проблему встановлення меж залучення до реалізації прав та обов'язків суб'єкта права інших осіб та забезпечення додержання принципу неприпустимості втручання у справи приватної особи поза її волею.

Зазначені та інші зміни, які відбулися останніми роками з суспільному та господарському житті України, суттєво розширили сферу застосування представництва, зумовлюючи потреби адекватного правового регулювання відповідних відносин.

З цього приводу слід зазначити, що новий Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р., містить низку новел

стосовно представництва, зокрема щодо поняття представництва та підстав його виникнення, розуміння сутності довіреності, наслідків діяльності в інтересах іншої особи без повноваження та з перевищенням повноважень тощо.

Такий підхід свідчить про часткове оновлення концепції інституту представництва в сучасному українському цивільному праві, що зумовлює доцільність дослідження його витоків, відповідних положень правової системи, яка справила вплив на формування вітчизняної цивілістики в цій галузі, тобто римського приватного права, що називають "одним з наріжних каменів Європейського дому".

Цим пояснюється актуальність дослідження представництва за римським приватним правом та з'ясування особливостей рецепції його положень у сучасному вітчизняному цивільному законодавстві.

Окремі види та аспекти представництва за римським правом були предметом спеціальних досліджень (Л. Казанцев). Однак з того часу минуло понад ста років, знання про римське приватне право збагатилися новою інформацією, що зумовлює необхідність перегляду бачення поняття та сутності цього інституту в римському приватному праві.

Що стосується досліджень інституту представництва в сучасних правових системах, то свого часу він був предметом спеціального аналізу (В.К. Андреев, О.Л. Невзгодіна, В.О. Рясенцев, С.А. Халатов), однак останнє з них відбулося майже тридцять років тому. До того ж усі дослідження були виконані на іншому законодавчому та фактичному матеріалі й незначною мірою стосувалися питань визначення витоків цього інституту та його трансформацій у сучасних умовах.

В Україні здійснилися розвідки лише окремих проблем представництва в цивільному праві: як засіб здійснення і захисту прав та інтересів інших осіб (О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, С.Я. Фурса); у зв'язку з дослідженням таких його видів, як добровільне представництво (А.І. Дришлюк, П.М. Крупко), "фактичне представництво" - ведення чужих справ без доручення (Є.О. Харитонов, В.М. Зубар).

Однак при цьому генезис тих чи інших правових ідей та законодавчих рішень практично не досліджувався, загальне поняття представництва в цивільному праві залишається категорією, що викликає суперечки, а так зване "представництво за законом" взагалі опинилося поза увагою дослідників. Крім того, більшість згадуваних праць виконана на матеріалах

Цивільного кодексу УРСР 1963 року, та на матеріалах проекту Цивільного кодексу України. Проте ЦК України, прийнятий 16 січня 2003 року, містить низку істотних відмінностей навіть від останнього варіанту проекту ЦК, який пройшов третє читання у Верховній Раді України у 2001 році. Ці зміни стосуються і правового регулювання представництва. Більше того, вже після підписання Цивільного кодексу в окремі його статті (у тому числі в ті, що стосуються представництва) були внесені уточнення. Природно, що ці зміни та доповнення не могли бути враховані авторами праць, що були підготовані і опубліковані до прийняття нового Цивільного кодексу України, а тим більше до внесення змін у текст цього Кодексу.

Таким чином, відображаючи досягнення вітчизняної цивілістичної думки у галузі вивчення інституту представництва і надаючи матеріал для подальших досліджень у цій сфері, згадані вище розвідки в цілому не можуть вважатися такими, що дозволяють повною мірою встановити тенденції розвитку концепції цього інституту в цивільному праві України та визначити перспективи й напрями розвитку останнього.

Крім того, слід враховувати, що принципово інакше визначалися поняття, форми та види рецепції римського права, загальна оцінка характеру та ступеня впливу останнього на цивільне право України, що, у свою чергу, зумовлює інші підходи до визначення предмета та методів дослідження питань рецепції інституту представництва в сучасному цивільному праві.

На підставі викладеного можна стверджувати, що тема, обрана для дисертаційного дослідження, є актуальною й до того ж має практичну цінність з погляду вироблення пропозицій із вдосконалення цивільного законодавства й рекомендацій стосовно практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до напрямів досліджень Одеської національної юридичної академії на 2001-2005 роки "Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави" (державний реєстраційний номер 01010001195). Тема дисертаційного дослідження безпосередньо відповідає плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії в рамках теми: "Традиції приватного права України.", затверджена на засіданні кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії 9 вересня 2002 року, протокол № 2.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та

зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, римського приватного права, загальної теорії права тощо.

Поміж них твори Ч.Н. Азімова, С.С. Алексеева, В.К. Андреева, В. Володкевича, А. Гордона, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Я. Заблоцького, О.С. Иоффе, Л. Казанцева, П. Каталано, А.І. Косарева, О.О. Красавчикова, П.М. Крупка, В.В. Луця, Н.О. Нерсесова, О.Л. Невзгодіної, І.Б. Новицького, І.С. Перетерського, О.А. Підопригори, Й.О. Покровського, М. Поленак-Акимовської, Ю.Д. Притики, І. Пухана, В.О. Рясенцева, О.В. Салогубової, Ч. Санфіліппо, М.М. Сібільова, Є.О. Скрипильова, Б.Й. Тищика, С.Я. Фурси, Є.О. Харитоновна, В.М. Хвостова, Ю.С. Червоного, Б.Б. Черепакіна, З.М. Черніловського, Я.М. Шевченко, І.В., Шерешевського та ін.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення сутності та значення представництва за римським приватним правом, а також з'ясування наявності й характеру впливу римсько-правових ідей і рішень для формування доктрини цивільного права в цій галузі та визначення перспектив розвитку вдосконалення правового регулювання відповідних відносин в Україні.

У зв'язку з цим завданнями автора дисертації були: встановлення теоретичного підґрунтя інституту представництва, аналіз чинників та умов формування відносин представництва за римським приватним правом, визначення засад вітчизняного законодавства, які стосуються відносин представництва, характеру й тенденцій його розвитку, дослідження особливостей рецепції засад та рішень римського приватного права в цій галузі в цивільному законодавстві України.

Об'єктом дисертаційного дослідження виступають відносини представництва за римським правом та рецепція їх засад та рішень в цій галузі в сучасному цивільному праві України.

Предметом дисертаційного дослідження є система правових норм римського права, сучасного цивільного законодавства України та Цивільного кодексу України, присвячених представництву, а також принципові засади рецепції римського приватного права у цивільному праві України.

Методологічною **основою** дослідження є загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного, порівняльного та історичного аналізу, які в сукупності були застосовані для з'ясування сутності регулювання представництва в римському приватному праві, визначення характеру їх рецепції в цивільному праві України.

При цьому метод історичного аналізу застосовувався головним чином для встановлення чинників формування інституту представництва в римському приватному праві, тенденцій та характеру його розвитку. Метод логічного аналізу використовувався при дослідженні змісту норм, що регулюють відносини представництва в римському та сучасному цивільному праві, метод системно-структурного аналізу - для з'ясування місця інституту представництва в системі цивільного права, його структури видів, підвидів, елементів тощо. Використання методу порівняльного аналізу дало змогу провести принципово важливе порівняння головних положень інституту представництва у "вертикальній" та "горизонтальній" площині, внаслідок чого цей метод став важливим елементом методологічної основи дисертаційного дослідження.

Емпіричним підґрунтям дослідження є першоджерела, що містять інформацію з питань представництва у Стародавньому Римі, акти цивільного законодавства України та практика застосування останнього.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням проблем рецепції представництва в цивільному праві України. У дисертаційному дослідженні здійснено спробу сформулювати низку положень стосовно виникнення та розвитку представництва, яка б враховувала сучасні знання про римське приватне право, його рецепцію в Україні та інститут представництва в цивільному праві України.

Вперше зроблено спробу узагальнити та систематизувати відомості про регулювання відносин представництва у Стародавньому Римі з екстраполяцією висновків на тло сучасних уявлень про цей інститут в цивільному праві України.

На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів на захист виносяться такі положення:

- висновок про те, що інститут представництва сформувався в результаті дії двох головних чинників - фактичної та юридичної потреби у представництві. Фактична потреба у представництві була зумовлена необхідністю забезпечити захист правоздатних осіб, які не могли самостійно здійснювати права й виконувати обов'язки в цивільному обігу. Юридична потреба у представництві була зумовлена намаганнями заповнити недостатню правосуб'єктність тих чи інших осіб;

- теза про те, що формування і вдосконалення інституту представництва у Стародавньому Римі відбувалося в змаганні

двох тенденцій: намагання максимально захистити суверенітет приватної особи (тобто не допустити втручання в її приватні справи) і прагнення до заміщення в необхідних випадках неповністю правоздатної (або навіть і правоздатної) особи іншим суб'єктом права;

- висновок про формування у праві Стародавнього Риму ідеї існування кількох видів правовідносин представництва: представництва прямого, представництва побічного, представництва прихованого;

- висновок про те, що в римському та сучасному цивільному праві слід чітко розрізняти два зовнішньо подібних інститути: представництво юридичне й так зване "представництво фактичне", яке за своєю сутністю не є представництвом. Якщо перше з них являє собою вчинення юридичних дій однією особою від імені й за рахунок іншої особи, то друге - охоплює різноманітні випадки вчинення однією особою дій в інтересах іншої особи, однак без її доручення на те й від свого імені;

- теза про те, що виникнення інституту добровільного представництва є результатом існування двох типів відносин, де виникає необхідність дій однієї особи від імені й в інтересах іншої особи: обов'язкове представництво пов'язане із заміщенням юридичної особистості однієї особи іншою незалежно від волі представника й волі того, кого представляють, а добровільне представництво встановлюється на підставі угоди сторін, тобто є результатом їхнього вільного волевиявлення;

- висновок про існування в цивільному праві України декількох різновидів правовідносин представництва: представництва прямого (представник діє в інтересах і від імені іншої особи) і прихованого (представник діє в інтересах іншої особи, але від свого імені), представництва "правильного" (такого, що здійснюється відповідно до угоди між представником і тим, кого представляють, а також згідно з вимогами закону) і "неправильного" (такого, де порушено умови договору про представництво або вимоги законодавства);

- обґрунтування пропозиції про доцільність врахування у процесі подальшого вдосконалення цивільного законодавства України досвіду та правничих рішень, знайдених, передусім, у тих правових системах, що є спорідненими з правовою системою нашої держави й належать, як і вона, до романо-германської правової сім'ї (зокрема, у цивільному праві Німеччини);

- висновок про необхідність удосконалення не лише змісту деяких норм, присвячених регулюванню представництва в новому

Цивільному кодексі України, але також термінології та позначення окремих категорій у цій сфері. Так, пропонується замість (або нарівні з ним) складного звороту "особа, яку представляють" вживати термін "представлюваний" для позначення документа, що підтверджує повноваження; замість терміна "довіреність" більш придатним був би термін "доручення", який вживається в Законі України "Про нотаріат", тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що на підґрунті положень і висновків дисертаційного дослідження зроблено низку пропозицій щодо уточнення положень актів цивільного законодавства України, які регулюють відносини представництва, уніфікації понять та вдосконалення термінології.

Крім того, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення деяких норм Цивільного кодексу України, а також внесені пропозиції відносно тлумачення положень низки норм ЦК України з урахуванням традицій римських правових рішень.

Окремі теоретичні положення дисертації можуть бути застосовані у навчальному процесі, при вивченні курсів "Цивільне та сімейне право України", "Підприємницьке право України", "Порівняльна цивілістика", "Римське приватне право", "Рецепція римського приватного права і кодифікація цивільного законодавства" та ін. Незважаючи на дискусійний характер окремих положень дисертації, вони можуть стати основою для подальших наукових досліджень.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на спільному засіданні кафедри цивільного права та кафедри цивільного процесу Одеської національної юридичної академії.

Результати дисертаційного дослідження доповідались також на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу й аспірантів Одеської національної юридичної академії в 1999 - 2003 роках, науково-практичній конференції "Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання" (грудень 2000 р., м. Запоріжжя).

Публікації. Головні положення дослідження викладені в 7 наукових працях, опублікованих у фахових виданнях, що входять до переліку наукових видань ВАК України, дві з яких є тезами виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дослідження будується за принципом

поступального розгляду окремих питань, які пов'язані проблематикою дисертації.

Робота містить вступ, чотири розділи, присвячені огляду літератури з проблематики дисертації, характеристиці методології дослідження, висвітленню тих чи інших аспектів представництва за римським правом та рецепції останнього в цивільному праві України. Наприкінці роботи узагальнено висновки, а також деякі пропозиції з врахуванням досвіду римського права в цій галузі у процесі вдосконалення цивільного законодавства України.

Список використаної літератури складає 299 найменувань (25 сторінок) і охоплює використані автором дисертації першоджерела, а також спеціальні праці з проблематики дисертаційного дослідження, виконані українською, російською, польською, італійською та німецькою мовами. Повний обсяг дисертації складає 194 сторінки, з них основного тексту -169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, дається характер об'єкта, предмета та методології дослідження, провадиться огляд літератури за темою й вибір напрямів дослідження, визначаються мета, завдання дослідження, науково-теоретична основа, формулюється наукова новизна та основні положення, що виносяться на захист, висвітлюється практичне значення й апробація результатів дослідження, надаються публікації за темою дисертації.

Перший розділ "Огляд літератури за темою й вибір напрямів дослідження" присвячено постановці проблеми, дослідженню питань, пов'язаних з визначенням стану вивчення проблеми, методологічного підґрунтя дослідження та ключових його понять. Проведено аналіз літератури, що стосується проблематики дисертаційного дослідження, за трьома напрямками: 1) література, присвячена дослідженню стану джерел та відносин представництва за римським приватним правом; 2) література, присвячена дослідженню рецепції положень римського права в цивільному праві України; 3) література, присвячена дослідженню інституту представництва в цивільному праві України. На його основі автор дійшла висновку, що попри розгляд різних аспектів представництва у вітчизняній та зарубіжній літературі, жодна з тих наукових розвідок, що існує, не містить спеціального дослідження генетичного коріння інституту представництва в

цивільному праві України, що не дозволяє з'ясувати ступінь впливу на нього інших правових систем, зокрема римського приватного права, у цій галузі.

Другий розділ "Методологічні засади дослідження" присвячений обранню методів дослідження ключових понять категорії представництва, що складає надалі методологічну основу дисертаційного дослідження. При цьому поставлене завдання дослідження інституту представництва в одній та іншій правовій системі зумовлює необхідність порівняння відповідних категорій. Звідси випливає, що нарівні із загальнонауковим діалектичним методом провідним у процесі виконання дисертації на зазначену тему є метод порівняльного аналізу, який складає основу спеціальної методології дослідження. Викладаються головні положення сутності цього методу та особливостей його застосування при виконанні дисертації для "вертикального" та "горизонтального" порівняння інституту представництва.

У цьому самому розділі визначається предмет дослідження, для чого провадиться аналіз поняття представництва та основних пов'язаних з ним категорій.

Третій розділ "Інститут представництва за римським правом" присвячений формуванню інституту представництва, аналізу його характерних рис, особливостей класифікації в римському праві, а також дослідженню окремих його видів.

У підрозділі **3.1. "Формування інституту представництва, його характерні риси та види в римському праві"** розгляд особливостей формування й характеру інституту представництва за римським правом провадиться з урахуванням трансформацій самого римського права як цивілізаційного та суспільного феномена, у зв'язку з цим виокремлюються періоди та визначальні етапи розвитку римського права. Це дозволяє надалі, характеризуючи різні періоди розвитку римського права в цілому й римського приватного права зокрема, визначити підстави для встановлення етапів розвитку інституту представництва за римським приватним правом.

З огляду на це аналізуються особливості формування представництва в римській правовій доктрині, які полягають у тому, що спочатку було визнане існування представництва внаслідок закону, яке було більш природним для Стародавнього Риму, а потім набуло визнання в римській правовій думці представництво на підставі договору доручення.

Зазначаючи існування в романістичній літературі думки про існування в римському праві таких видів представництва, як

відкрите представництво, приховане представництво, безпосереднє, опосередковане "одностороннє" й "повне" представництво, дисертантка обґрунтовує свою позицію стосовно того, що не всі вони здаються прийнятними для оцінки характеру інституту представництва за римським приватним правом, і доводить, що, в залежності від підстав здійснення діяльності однією особою замість іншої, представництво за римським приватним правом може бути поділене на: 1) представництво на підставі безпосередньо припису позитивного закону або ж на підставі владної волі того, кого представляють (обов'язкове представництво) і 2) представництво на підставі домовленості сторін (добровільне, або ж "договірне", представництво).

У підрозділі 3.2. "**Обов'язкове представництво**" аналізується виникнення обов'язкового представництва та його правова природа. При цьому зазначається, що найбільш поширеним і типовим для Стародавнього Риму випадком обов'язкового представництва була діяльність *pater familias*. Для з'ясування питання про те, чи здійснилося представництво *pater familias* членів його сім'ї, у дисертації детальному аналізу піддається характер його стосунків з підвладними членами *familia*.

Спеціальному аналізу піддані опіка, у зв'язку з чим характеризуються підстави та порядок її встановлення, обсяг повноважень опікуна; випадки укладення угод через рабів; можливість, підстави та порядок обов'язкового представництва в римському цивільному процесі. При цьому зазначається, що з розвитком формулярного судочинства появляється ідея повного процесуального представництва, внаслідок чого виокремлюється два окремих види процесуальних представників: когнітори та прокуратори, котрі з часом стали виконувати представницькі функції й у матеріальному праві.

У підрозділі 3.3. "**Добровільне представництво**" розглядаються питання розвитку інституту добровільного представництва.

Зокрема, звертається увага на те, що головними формами такого представництва була діяльність прокуратора (управителя), котрий діяв на підставі угоди з господарем справи, а також діяльність повіреного на підставі договору доручення (*mandatum*), який появився досить пізно, але в добу класичного римського права набував дедалі більшого поширення. Детально аналізуються вимоги до суб'єктного складу договору доручення, зміст цього договору та динаміка розвитку розуміння прав і обов'язків

довірителя та повіреного.

Окремо розглядається категорія так званого "фактичного представництва", яке здійснюється при укладанні угод в інтересах іншої особи без її повноваження. На підставі аналізу першоджерел автор дійшла висновку, що саме римське приватне право такого інституту не знало, а відповідні конструкції появилися завдяки працям романістів, присвячених дослідженню відповідних проблем.

У **четвертому розділі "Представництво в сучасному цивільному праві України"** розглядається концепція представництва в сучасному цивільному праві України, виникнення, здійснення і припинення відносин представництва.

Підрозділ 4.1. "Концепція представництва в сучасному цивільному праві України" присвячений дослідженню концепцій представництва, що склалися у вітчизняній цивілістиці наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. Зокрема, зазначається, що протягом цього часу сформувалося декілька основних його концепцій: концепція "дії", концепція "правового відношення", концепція "представництва як підстави виникнення відносин за участю представленої і третьої особи", та піддаються аналізу зазначені теорії.

Розділяючи підхід до представництва як до системи правових відносин, дисертантка піддає аналізу головні елементи відповідних відносин та формулює своє ставлення до існуючих у цивільному законодавстві України та вітчизняній цивілістиці поглядів на цю проблему.

Далі в цьому розділі відмічається, що зазначені розбіжності у трактуванні сутності представництва значною мірою вплинули на концепцію законодавчого регулювання відносин представництва в Україні. Оскільки остання відбивається традиційно в Цивільному кодексі, у цьому розділі піддано порівняльному аналізу концепції представництва за ЦК УРСР 1922 р., ЦК УРСР 1963 р., ЦК України від 16 січня 2003 р., а також порівнюються відповідні положення з їх баченням у римській юриспруденції.

У **підрозділі 4.2. "Підстави виникнення представництва"** аналізуються підстави виникнення правовідносин представництва за цивільним правом України. Згідно з ч. 3 ст. 237 ЦК України 2003 р. підставами виникнення представництва можуть бути договір, закон, акт органу юридичної особи та інші підстави, встановлені актами цивільного законодавства.

При цьому зазначається, що, як свідчить аналіз цієї та інших

норм Цивільного кодексу, перевага надається договору доручення, який традиційно вважається "договором про представництво". Від інших договорів доручення відрізняється тим, що лише в цьому договорі представник спеціально виконує завдання за представництвом шляхом здійснення юридичних дій від імені й за рахунок того, кого представляють. За договором доручення предметом угоди може бути тільки виконання юридичних дій, тобто таких, які створюють для довірителя правові наслідки щодо третьої особи.

Оцінюючи положення ЦК України щодо представництва на підставі договору доручення з погляду наявності впливу римського приватного права, зазначається, що як визначення, так и низка визначальних рис цього договору відображають ідеї римської юриспруденції.

Оскільки відповідно до ст.244 ЦК представництво, яке ґрунтується на договорі, може здійснюватися за довіреністю, то аналізу піддається співвідношення видачі довіреності і договору доручення. Наслідком цього є пропозиція про уточнення глави 17 та 68 ЦК України, вказавши, що у випадку укладення договору доручення він має бути вчиненим у письмовій формі, яка замінює собою довіреність. При цьому для вчинення договорів, які потребують нотаріальної форми, договір доручення має оформлятися нотаріально.

У цьому самому підрозділі відзначається, що, крім договору, підставою виникнення представництва є припис закону, внаслідок чого підставою представництва визнаються родинні стосунки, опіка та деякі інші обставини, зазначені в законі. Аналізу піддаються зазначені підстави та порівнюється їхня сутність і значення в українському та римському приватному праві.

У підрозділі 4.3. "Здійснення і припинення представництва" розглядаються питання здійснення і припинення представництва. При цьому відправною є теза про те, що всі юридичні дії представник зобов'язаний здійснювати в інтересах того, кого представляє. З метою захисту цивільних прав та інтересів того, кого представляють, закон встановлює заборону укладення угоди представником відносно себе особисто або відносно іншої особи, представником якої він одночасно є. Правочин, що вчиняє представник, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє (ст. 239 ЦК України). У зв'язку з цим аналізу піддається питання перевищення повноважень представником і його наслідки.

Зазначається, що поняття "здійснення представництва"

охоплює не лише процес представницької діяльності, але і припинення правовідносин представництва, у зв'язку з чим детальній характеристиці цього і присвячено підрозділ. При цьому звертається увага на те, що хоча нормальною підставою припинення будь-яких правовідносин є їх реалізація, але закон передбачає низку спеціальних підстав припинення представництва взагалі й такої його підстави, як договір доручення зокрема. З такого погляду досліджені можливі підстави припинення правовідносин представництва і звернено увагу на те, що відбувається небажане дублювання регулювання підстав представництва за довіреністю й за договором доручення. Пропонується для усунення такого дублювання використати досвід римського приватного права в цій галузі.

У висновках сформульовано найбільш істотні положення і пропозиції, отримані в результаті дисертаційного дослідження даної теми.

Поміж них, зокрема, такі. Інститут представництва сформувався в результаті дії двох головних чинників - фактичної та юридичної потреби у представництві.

Формування і вдосконалення інституту представництва у Стародавньому Римі відбувалося у змаганні двох тенденцій: намагання максимально захистити суверенітет приватної особи і прагнення до заміщення в необхідних випадках неповністю правоздатної (або навіть і правоздатної) особи іншим суб'єктом права.

Протягом розвитку римського права в ньому поступово сформувалися два види представництва, що відрізнялися за своїм характером: обов'язкове представництво (виникало незалежно від бажання сторін і не залежало від їхньої волі) та добровільне представництво (встановлювалося на підставі угоди сторін).

Обов'язкове представництво відбувалося у випадках здійснення (виконання) дій:

- 1) *paterfamilias* - внаслідок становища в родині;
- 2) рабом за наказом хазяїна;
- 3) опікуном — внаслідок призначення на цю посаду;
- 4) головою муніципального сенату - за посадою.

Добровільне представництво здійснювалося:

- 1) повіреним у договорі доручення;
- 2) прокуратором, котрий управляв майном господаря;
- 3) спеціальними представниками (*actores*) від імені муніципії;
- 4) представником у судовому процесі;

5) особою, яка здійснила юридичні дії в чужих інтересах без доручення, котрі в подальшому були схвалені господарем.

Аналіз положень сучасного цивільного права України, які стосуються представництва, дозволив дійти висновку, що в регулюванні цього інституту є відчутною рецепція відповідних ідей та положень римського приватного права, яка відбувалася як безпосередньо, так і через право (законодавство) таких країн, як Німеччина і Франція

Зокрема, це знайшло відбиття у формуванні самої концепції представництва в цивільному праві України спочатку в загальному контексті розвитку радянської цивілістики, а потім у процесі формування власної цивілістичної доктрини.

Вплив римського приватного права є помітним не лише в самому трактуванні представництва, визначенні його видів, змісту тощо, але й у положеннях стосовно окремих підстав виникнення представницьких правовідносин. Особливо помітним тут є реципування сучасним українським цивільним правом положень римського права щодо договору доручення як договору про представництво, а також запровадження в новий ЦК України легального поняття законного представництва, що охоплює, як це було в римському приватному праві, насамперед, представництво батьками їхніх малолітніх дітей, а також представництво опікунами осіб, які перебувають під їх опікою.

Як і у римському приватному праві, головним видом договору "про представництво" залишається договір доручення, хоч елементи представницьких відносин є й у низці інших договорів цивільного права. Зміст цього договору практично мало відрізняється від змісту давньоримського *mandatum*, хоча деякі питання врегульовані менш детально.

Порядок здійснення та підстави припинення представництва також значною мірою ґрунтуються на положеннях, відомих ще римському приватному праву.

Важливою новелою цивільного законодавства України, яка ґрунтується на ідеях та положеннях римського права, є врегулювання відносин, які виникають внаслідок діяльності в інтересах іншої особи без її доручення. При цьому була сприйнята саме давньоримська концепція цього інституту, а не більш пізні трактування його романістами як "фактичного представництва".

Разом з тим існує відмінність у підходах до визначення співвідношення окремих видів представництва в римському праві й сучасному цивільному праві України, викликана різними

цивілізаційними та соціально-економічними умовами. Якщо у Стародавньому Римі переважали різні види обов'язкового представництва, то в сучасному українському цивільному праві перевага надається представництву добровільному.

Хоча такий підхід має під собою певну базу, однак, на нашу думку, у цій галузі спостерігається все ж таки диспропорція між нормами глави 17 ЦК України "Представництво", присвяченими загальним положенням представництва й законному представництву, з одного боку, і довіреності - з іншого. У дисертації пропонується усунути цю диспропорцію в процесі доопрацювання Цивільного кодексу України 2003 р.

СПИСОК ПРАЦЬ, ЩО АВТОР ОПУБЛІКУВАЛА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Северова Є.С. Представництво у комерційних відносинах за римським правом //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. - Одеса: Юрид. літ., 2000. - № 7. - С.273-276.
2. Северова Є.С. Формування та розвиток інституту представництва у Стародавньому Римі //Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. - Одеса, 2000. - №9. - С 345-350.
3. Северова Є.С. Види представництва за римським правом //Вісник Одес. ін-ту внутр. справ. - 2000. - № 2. - С. 128-130.
4. Северова Є.С. Представництво за римським правом //Юрид. вестник. - 2000. - №4. - С. 112-115.
5. Северова Е.С. К вопросу об отраслевой принадлежности института представительства //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. - Одеса, 2000. - № 9. - С 281-284.
6. Северова Є.С. Представництво як засіб реалізації громадянами своїх прав: від римського права до сучасного права України //Держава і право. - 2001. - № 13. -С.33-35.
7. Северова Є.С. Добровільне представництво у класичному римському праві //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. - Одеса: Юрид. літ., 2003. - № 16. - С 462-467.

АНОТАЦІЯ

Сеєрова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, Одеська національна юридична академія, Одеса, 2004.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню інституту представництва за римським приватним правом, його рецепції в цивільному праві України.

Вперше на науковому рівні провадиться дослідження представництва за римським приватним правом і за новим цивільним законодавством України. Основною метою дисертаційного дослідження є встановлення сутності та значення представництва за римським приватним правом, а також з'ясування наявності й характеру впливу римсько-правових ідей у цій галузі для формування доктрини цивільного права в цій галузі та визначення перспектив розвитку вдосконалення правового регулювання відповідних відносин в Україні.

Дослідження представництва здійснено в історичному розвитку та в порівнянні підходів до його визначення і класифікації в різних системах права. У дисертації послідовно досліджується генезис інституту представництва, його цивільно-правова характеристика, співвідношення з іншими подібними правовими явищами. Проаналізовані особливості виникнення, здійснення та припинення представництва. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Ключові слова: римське приватне право, представництво, обов'язкове представництво, добровільне представництво, рецепція римського права, цивільне право України.

АННОТАЦИЯ

Сеєрова Е.С. Представительство по римскому частному праву и его рецепция в современном гражданском праве Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное

право, Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2004.

Диссертационное исследование посвящено комплексному исследованию института представительства в римском частном праве и его рецепции в современном гражданском праве Украины.

Актуальность темы диссертационного исследования обусловлена отсутствием теоретических исследований, предметом которых является не просто характеристика формирования и осуществления представительства в римском частном праве, но и его рецепция, особенности данного института в современном гражданском праве Украины.

Структура исследования обусловлена целью и задачами исследования и состоит из введения, четырех разделов, которые охватывают шесть подразделов с выводами к каждому разделу, общего вывода и списка использованной литературы.

В диссертации осуществлен анализ литературы, посвященной формированию и правовой природе представительства. Сделан вывод о недостаточном уровне комплексного его исследования. При определении структуры и методологии диссертационного исследования принят во внимание один из основных законов развития и существования права - его преемственность.

В диссертационном исследовании рассматривается институт представительства в римском частном праве, особое внимание уделяется различным классификациям представительства в нем. Рассмотрение особенностей формирования и характера института представительства в римском праве проводится с учетом трансформаций самого римского права как цивилизационного и общественного феномена, в связи с чем выделяются периоды и этапы развития римского права, определяются основы для установления этапов развития института представительства в римском праве. Анализируется терминологический аспект представительства и основных его категорий. В частности, предлагается использование иной категории "представляемый", что целесообразнее и логичнее в украинском языке.

Подвергнуты анализу также существующие концепции представительства, сформированные в отечественном гражданском праве и нашедшие отражение в его законодательстве. С позиций проведенного исследования института представительства в римском частном праве и рецепции его положений в право украинское сделан вывод о новой, отличной от советской, концепции, появившейся в современном гражданском праве Украины после принятия Гражданского кодекса 2003 г.

В диссертации осуществлен теоретический и научный анализ природы договора поручения в контексте данного исследования.

В работе отмечается, что важной новеллой гражданского законодательства Украины, основанной на идеях и положениях римского права, является урегулирование отношений, которые возникают вследствие деятельности лица в интересах другого лица без поручения последнего, с принятием именно древнеримской концепции указанного института, а не более поздней его трактовки романистами как "фактического представительства".

В выводах сформулированы наиболее существенные положения, полученные в результате диссертационного исследования, внесены предложения по усовершенствованию гражданского законодательства.

Ключевые слова: римское частное право, представительство, обязательное представительство, добровольное представительство, рецепция римского права, гражданское право Украины.

SUMMARY

Severova E.S. Representation in the Roman Private Law as successional in the current Civil Law of Ukraine. - Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Sciences (Law) on the specialty 12.00.03 - civil law and civil process; family law; international private law, Odessa National Law Academy, Odessa, 2004.

The dissertation's subject - the investigation of the Representation Instrument in the Roman Law and its effect on the current Civil Law of Ukraine. The author has made the corresponding analysis of the successional development process of the institution of the representation, of its main features related to the Roman Private Law and also of the sources and the character for its transaction into the civil law of Ukraine. There have been analyzed the concept of the rights for the representation in modern Ukrainian civicism, the nature and development of the corresponding norms and regulations regarding the Civil Code of Ukraine. The author has made several proposals the proper redaction of certain provisions of the Civil Code of Ukraine related to the Representation Instrument.

The key words: representation, legal representation, private representation, Roman Private Law, Civil Law of Ukraine.